

FELSEFE DÜNYASI

2005/2 Sayı: 42

YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR

ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu
Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Doç. Dr. İsmail KÖZ

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve
TÜBİTAK /ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ
P.K. 21 Yenışehir / ANKARA
Tel&Fax: 0.312 231 54 40

Fiyatı: 12 YTL (KDV Dahil)

Banka Hesap No:
Vakıfbank Kızılay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No: 11 Y.Mahalle / ANKARA
Tel: 0.312 354 91 31 (Pbx) • Fax: 0.312 354 91 32

KINDÎ VE BEŞ CEVHER

Müfit Selim SARUHAN*

Sunuş:

Kindî, İslâm felsefesinde teoloji/kelâmdan felsefeye geçişin temsilcisi olmuş bir isimdir. 790-860 yılları arasında yaşayan Kindî, bir yandan İslâm inançlarını materyalist, maniheist, agnostik oluşumlara karşı savunma misyonunu, öte yandan da sistematik bir şekilde felsefe literatürünü İslâm dünyasına kazandırma öncülüğünü sağlamıştır. Kelâmdan felsefeye geçişin bir temsilcisi olduğundandır ki, felsefe ve dini uzlaştırma çabasının da bir öncüsü konumunda olmuştur¹

Bu makalenin temel hareket noktası olan *Kitâbu'l-Cevâhiri'l-Hamse*, İslâm düşüncesinin Batı düşüncesine olan etkisinin örneklerinden sadece biridir. Kindî'nin Arapça olarak kaleme aldığı bu çalışma zaman içinde Latince'ye kazandırılmış fakat Arapça orijinali de zaman içinde kaybolmuştur. Son dönemlerde Ebû Rîde, Latince nüshayı esas alarak bu eseri Arapça'ya kazandırmıştır. Bu bilimin etkisinin ve serüveninin ilginç bir örneğidir.

İbn Ebî Usaybia tarafından adı zikredilen *Risâle fi'l-Cevâhiri'l-Hamse* bilinmeyen bir mütercim tarafından "De Quinque Essentiis" adıyla gerçekleştirilen Latince tercümesinden yedi adet el yazması günümüze kadar ulaşmıştır.²

Kindî'nin felsefi yetkinliğinin bir örneği olan bu küçük eserin Latince'sinde Kindî'nin eserlerinin başına koyduğu dua cümleleri yer almaz. Bu tutumun kaynağında Latince mütercimin tasarrufu yer almaktadır. Ortaçağdaki farklı inançlara karşı geliştirilen hoşgörüsüz ortamda³ adı geçen eseri Latince'ye aktaran mütercimin zihninde eserin insanların istifadesinde olması ve eserin önyargısız okunma ortamını sağlama güdüsünü bulmaktayız.

Ebû Rîde, Kindî'nin felsefi risâlelerini tahkik ve neşrettiği⁴ "*Resâilu'l-Kindî el-Fel-*

* Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi

¹ İbn Nedim, el-Fihrist, neşr. Gustaw Flügel, Beyrut, 1964. s. 376; İbn Cülcül, Tabakâtu'l-Etibba ve'l-Hükema, Beyrut 1985, thk. Fuad Seyyid, s. 74; Alper, Ömer Mahir, İslâm Felsefesinde Akıl-Vahiy, Felsefe-Din İlişkisi, İstanbul 2000, s. 33-74.

² Karlığa, Bekir, *İslâm Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, İstanbul 2004, s. 2004, s. 302. Vatikan (Latin 2186, f. 17); Oxford (Bodleian, Digebianus, 217 f. 96); Viyana (Bibl. Fratrum Praedicatorum, 151, f. 135); Olisipionensis (Bibl. Nat, f. 6, 2299); Paris (Bib. National, Latin, 14700, f. 337); Berlin (Latin, Fol. 662, f. 10); Prag (Bibl. Capituli Metropolitani L. LXXVII, 1323, f. 48)

³ Kaya Mahmut, *Kindî, Felsefi Risaleler*, İstanbul, 2002, s. 134

⁴ Rasâ'il al-Kindî al-Falsafiya (*Philosophical Treatises of al-Kindî*), ed: M. A. Abu Ridah, 2 vols in I, Cairo 1953, Türkçe çeviri Mahmut Kaya, *Felsefi Risâleler*, İstanbul 2002.

sefiyye"nin ikinci cildinin hemen başında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

"Kindî'nin bu risâlesi (*Kitâbu'l-Cevâhiri'l-Hamse*) Latince çevirilerde yer almakta olup, bildiğimiz kadarıyla Arapçası bulunmamaktadır. İslâm felsefesi ile ilgilenenlere Kindî'nin bütün eserlerini senelerden beri sunmaya çalışmaktayız. Bu eserinin de kazandırılması için bu risâleyi Latince'den Arapça'ya çevirdik. Bu risâle, Batı'da ortaçağın ilk devirlerinden beri elyazması halinde biline gelmektedir Albino Nagy, Kindî'nin diğer risâleleri ile birlikte bu risâleyi geçen asrın sonlarında neşretmiştir. (*Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters; Band II, Heft V, Münster 1897. Die Philosophischen Abhandlungen des Ja'qub Ben Ishaq al-Kindi.*)⁵

Kindî, tarih içinde Arapça dan Latince ye ve Latince den de yüzyıllar sonra asıl diline Arapça'ya kavuşan söz konusu kitabında *Kitâbu'l-Makûlât*'ına göndermede bulunarak felsefenin teorik ve pratik, nefsin de akıl ve duyu olmak üzere ikiye ayrıldığını hatırlatır. Felsefe, nefsin düzeni, veya onun ifadesiyle, nefsin nazmıdır. Nefs'teki bilgi, akıl ve duyu olduğu gibi, felsefe de teorik ve pratik olarak bölümlenir. İlim, akıl ile ilişkili iken, pratik/amel ise duyu ile ilgilidir. Nefsin, akli kısmı yaratılmış eşya ile ilâhî şeylerin bilgisine ayrılır. Ona göre, maddeden hiç ayrışık olmayan şeylere cevheriyyat (cismaniyyat), maddeye hiç ilişik olmayanlara da ilâhiyyat denilmektedir.⁶

İslam felsefesine açılan ilk sistematik kapı olması dolayısıyla Kindî'nin cevher hakkındaki görüşleri hakkında bir değerlendirme yapmak bu açıdan önem taşımaktadır. Onun literatürü diğer Meşşai filozoflara ve Latince'ye kazandırılmasıyla da batı felsefesine nüfuz etmiştir.

Kindî'nin cevher hakkındaki görüşlerini tespit etmeye geçmeden genel olarak cevher hakkında bir değerlendirme yapmak önem taşımaktadır.

Cevher Üzerine

Bir şeyin temeli, taşıyıcısı varlık, destek olan anlamlarında kullandığımız cevher kelimesinin aslı gevher'dir. Farsça'dan dilimize cevher olarak geçmiştir. Cevher kelimesinin çoğulu olan cevâhir kelimesi, değerli taşları ifade için de kullanılmıştır. Batılı kaynaklarda kullanılan terim ise Latince kökenli substantia'dır. Bu kelime, altta duran anlamına gelen Grekçe hypostasis'in karşılığıdır. Plato ve Aristoteles tarafından cevher anlamında kullanılmış olan hypokeimenon' ise altta duran, bir şeye temel ve destek olan anlamına gelmektedir.⁷

Felsefe tarihinde cevher, hem mantığın hem de metafiziğin içinde işlenen bir terimdir. Mantıkta on kategorinin birincisidir. Diğer kategorilerin esasıdır. Kategori, yüklemi ifade eden bir kavramdır. Tanımı kolaylıkla yapılabilecek bir şeyden çok, tasvirle belir-

⁵ Ebû Rîde, a. g. e., II, 5

⁶ *el-Kitâbu'l-Cevâhiri'l-Hamse*, Ebû Rîde neşri, c. 2, s. 9.

⁷ Kutluer, İlhan, "Cevher" maddesi, *İ.A.*, c. VII, İstanbul, 1993 s. 450; Witt, C.; *Substance and Essence in Aristotle*, Ithaca, N. Y., Cornell University Press, 1989 p. 24; *Metaphysics*, IV, 2, VII, I; Allen, R. E., *Studies in Plato's Metaphysics*, London: Routledge, 1965 p. 34

lenebilecek bir şeydir. İslam Felsefesi bağlamında bir belirleme yapmak gerekirse, İbn Sina'nın vurgusuyla, tariflerin yapılmasında yardımcı olan unsurlardır.⁸ Kindi'nin ifadeyle, el hamil ve'l mahmul/konu ve yüklemidir. Farabi daha çok, kategorileri varlıkların cinsleri olarak görür.

Cevher hiçbir şeye dayanmayan bütün ârâzların kendine yüklediği kategoridir. Birbirine zıt ârâzları kabul etmekle beraber değişmeden bir ve aynı kalır.⁹

Aristoteles cevheri, ne bir konunun yüklemi olan ne de bir konuda bulunan şey olarak tanımlar. Cevherler, somut ve ferdi varlıklar için ilk cevherler olarak adlandırılırlar. İnsan veya at ferdi cevherdirler. İnsan, insan türüne, insan türü canlı cinsine aittir. Bu tertipte tek tek insanlar ilk cevherler, tür ve cinsler ise ikinci cevher konumundadırlar.

Aristoteles, hakiki varlıkların fertler olduğunu ve ikinci cevherlerin ancak birinciye yakınlıkları ölçüsünce hakiki olabileceğini savunmuştur. İlk cevherlere daha yakın olan türler, cinslere göre daha hakiki cevherlerdir. Ona göre, cevherlerin, zıtları olmadığı gibi, cevherde bir artma ve azalmada söz konusu değildir.¹⁰

Kindi sonrası İslam Felsefesinin en önemli siması Fârâbî, Tanrı'yı cevher olarak görmektedir. Bu cevher, bölünme kabullenmez. Cevheri açısından bilfiil akıldır. Bu cevherden bütün varlık taşar. Ondan fezeyan eden semavî akıllar da cisim olmayan cevherdirler.¹¹ Kindi ise, Tanrının türü olmadığını, zaman olmadığını, mekan, kül, cüz, cevher ve araz olmadığını vurgulamak suretiyle, Tanrıya cevher denilemeyeceğini¹² belirtmekle İbn Sina'yı etkilemiştir.

İbn Sinâ, varlığı, başka bir mevzuda bulunan ve bir şeyde bulunmayan olmak üzere ikiye ayırır. Bir mevzuda bulunmayan varlık, cevherdir.¹³ İbn Sinâ, Fârâbî'nin Tanrı'yı cevher gören anlayışına katılmaz. Mantık ilmi açısından bir cins veya tür olarak kavranan cevher, mahiyet ve vücûd ayırımı yapılan varlıklar için kullanılır. Tanrı ise varlığında mahiyet, tanım, cins ve tür kabul etmez. İbn Sinâ bu sebeple Tanrı'yı cevher olarak kabul etmez.¹⁴

Kindî ve Beş Cevher

Yâkub bin İshâk el-Kindî, cevher kavramını tabiattaki oluş/kevn ve bozuluş/fesadı açıklamak gayesiyle ele alarak, değişmeleri cevher ve ârâz'a ait değişiklikler cinsinden değerlendirmiştir.¹⁵

⁸ Tahir Yaren, *İbn Sina Mantığına Giriş*, Ankara 1999, s. 16

⁹ Kutluer, a. g. m. s. 450

¹⁰ Aristoteles, *Kategoriyalar*, çevr. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul 1995, s. 15; Çapak, İbrahim, "Klasik Mantıkta Kategoriler Teorisi" *Felsefe Dünyası*, 40, Ankara 2004/ 2, s. 110

¹¹ Fârâbî, *Âra'u Ehli'l-Medineti'l-Fadîlâ*, 37-62.

¹² Kutluer, a. g. m. s. 451; Kindi, *Resail*, s. 161

¹³ İbn Sinâ, *eş-Şifâ*, I/57-60.; Kutluer, a. g. m. s. 452

¹⁴ İbn Sinâ, *eş-Şifâ*, II/348-349; Kutluer, a. g. m., 452; Kaya, Mahmut, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, 208-217; Von Den Berg, "Djawhar" *El²* (İng.) II/493-494; Aristoteles, *Metafizik*, Ahmet Arslan çevirisi, İstanbul 1996, II/216-217.

¹⁵ *Resail*, II/216-217.

Kindî, *Risâle fi'l-Hudûdî'l-Eşyâ ve Rusûmihâ* adlı felsefî kavramların tariflerini ele aldığı risâlesinde cevheri şöylece tanımlar:

"Kendi kendine yeterli olan, ârâzları taşıdığı halde kendisi değişmeyen, niteleyen değil nitelenendir. Bir görüşe göre cevher, oluş ve bozuluş gibi her bir nesnenin özünde artışı gerektiren şeyi kabul etmeyendir. Öyle ki, o artış bilindiği zaman cevherin özüne dahil olmayan cüz'î cevherlerin her birine ârız olan şeyler de bilinmiş olur."¹⁶

Kindî, bu tanımda cevher için "yeterlilik, değişmezlik, niteleyicilik" gibi üç temel özelliği vurgulamaktadır.

Kindî, *Risâle fi Ennehû Tücedû Cevâhirûn lâ Escâme* adlı risâlesinde ise, cisimsiz cevherlerden söz eder. Bu risâlede önce cismi tanımlayarak, onun en, boy ve derinlik olmak üzere üç boyutu bulunduğunu belirtir.

Cevher hakkında, *Fi'l-Hudûd*'ta dile getirdiği ifadelerin yanı sıra buna ilaveten, cevherin *mûtevatî* nitelik ya da *mûteşâbih* olarak nitelendiğini vurgular. Buna göre *Mûtevatî* geçişli nitelik, niteleyenin nitelenene adını verdiği durumdur. *Mûteşâbih* nitelikte ise, ad verme durumu olsa bile tarifini vermemesi söz konusudur. Kindî risâlesinin sonunda cevher hakkında onun türünün olmadığını, manevî bir cevher olduğunu söyleyerek, cisimsiz birçok cevherin olduğunu kaydeder.¹⁷

Kindî, beş cevher saydığı, *heyûla, sûret, hareket, mekân ve zaman* hakkında sırasıyla değerlendirmelerde bulunurken, bir metafora başvurur. Buna göre, "heyula, geminin yapıldığı tahtalardır. Geminin iskelet ve boyutları, merdiven, kapı ve diğer varlıklardan onu ayıran kısımları formdur. Aynı şekilde gemi, bir mekanda bulunmaktadır ve onun bir mekanda hareketi söz konusudur ve o, bir zaman sürecinde hareket etmektedir. Bu cevherler gemide bulunduğu gibi, aynı şekilde duyuya algılanan diğer maddi nesnelere de bulunmaktadır".¹⁸

Kindî'ye göre, heyûla ve suret, her şeyin varlığını sağlayan ilkeler olduklarından hareket, zaman ve mekandan önce açıklanmalıdır. Heyûla ve suret, basit ilkelerdir ve kendilerini önceleyen bir ilke bulunmamaktadır. Dört unsur, hayvan, bitki, oluş ve bozuluşla ilgili olanların ilkesi olduğu gibi, heyula ve suret dört unsurunda ilkesi olma durumundadır.¹⁹

Heyûla ve Suret, doğal ve yapay cisimlerin ilkesi durumunda iken, ilke durumunda olmayan cisimlerin genel özelliklerinden hareket, mekan ve zaman kategorilerini cevher kavramı içinde ele alan Kindî, nin *Kitâbu'l-Cevâhiri'l-Hamse'sini* Kaya Türkçe'ye kazandırırken, cevher yerine *terim* ifadesini kullanmayı doğru bulmaktadır.²⁰

¹⁶ A.g.e., Terc. Mahmut Kaya, *Felsefî Risâleler*, s. 59.; Şulul Cevher, *Kindî Metafiziği*, İstanbul 2003, s. 113

¹⁷ Kindî . a.g.e., s. 130.

¹⁸ Kaya çevirisi, s. 281

¹⁹ aynı eser s. 281; Ebu Ride Neşri, s. 18

²⁰ Kaya, a. g. e.

Heyûla:

Batı dillerinde, *hyle*, olarak kullanılan ve Grekçe, *üle* kelimesinden Arapçaya heyûla olarak giren bu kavram, Grekçe, orman, ağaç, bunlara dayalı hammadde, anlamlarına gelmekteyken, felsefi anlamını Aristoteles'te bulmuştur. O, heyûlayı, tamamen belirsiz, cisme ilintisel olan değişmeyi kabul edici güç halinde bir cevher olarak ifadeledirirken, güç halindeki, bu cevherin tek başına fîli bir varlığı olmadığını vurgulamaktadır.²¹

Kindî'nin heyûladan bahsettiği bölüm Latince'ye *Sermo de Hyle* başlığını taşımaktadır. Heyûla, Kindî düşüncesinde cinslerin cinsidir. Kendisini önceleyen hiçbir cins yoktur.

Kindî, heyûlayı nitelikleri kabul edip, fakat kendisi nitelik olmadığı için kabul edilmeyen, tutup tutulamayan şey olarak, formu koruyan ve kendisinin korunmasına gerek olmayan şey olarak tanımlar.²²

Heyûla ortadan kalkacak olursa, onun dışındaki şeyler de ortadan kalkar. Onun dışındakiler ortadan kalktığında heyûlanın kendisi ortadan kalkmaz. *Risâle fi'l-Hudûd*'ta ise heyûlayı "şekilleri kabul eden pasif güç" olarak tarif eder.²³

Kindî'ye göre, heyûlanın tanımı yoktur. Fesadı olmaksızın zıtları kabul edendir.²⁴ Zıtlıkları kabul etmekte birlikte bozuluşa uğramaz.

Kindî'nin heyûlanın tanımı olamayacağını ifade etmesi son derece ilginç bir noktadır. Ona göre, tanım, kendisinin üstünde cins bulunan şeyler için yapılır. Bu açıdan heyûlanın tanımından ziyade ancak özellikleri ortaya konulabilir.

Sûret:

Kindî'ye göre sûret/şekil/form, birçok eşya arasında ortak bir isimdir. Sûret, duyu ile ilgili ve cins ile ilgili olmak üzere iki kısma ayrılır. Duyu ile ilgili sûret sayesinde, bir şey cevher, nitelik, nicelik ve on kategori açısından diğer şeylerden ayrılır. Her şeyi tutan bu surettir. Basit heyûlada bir güç bulunmaktadır. Bu güç sayesinde varlık, heyûladan kaynaklanır. Söz konusu bu güç sûret'tir. Bir cins altında bulunan sûret ise, basit ilkelere olmadığı için Kindî tarafından açıklanmaz.

Göz, sûret sayesinde eşyayı temyiz eder. Nitelik, nicelik ve on kategori taşıyan cevherdir. Bir şeyi, o yapan özelliktir. Sûret, kuvve olarak vardır. Örneğin sıcaklık ve kuruluk -ki bunlar basittirler- bir araya geldiklerinde ateş oluşur. O halde heyûla, sıcaklık ve kuruluk gibi iki basittedir. Sûret ise ateştir.²⁵

Hareket

Kindî, *Kitâbu'l-Cevâhiri'l-Hamse*'de hareketi altıya ayırır: Bunlar Oluş, Bozuluş,

²¹ Kaya, a.g.e. s. 212 ; Karadeniz, Osman, "Heyula" I.A. c 17. İstanbul 1998, s. 294

²² Aynı eser, 18. Latincesi "Et est ut dicamus quod hyle est quod suscipit et non suscipitur. Et hyle est quod retinet et non retinetur."

²³ *er-Risâle fi'l-Hudûd*, 58.

²⁴ *el-Kitâbu'l-Cevâhiri'l-Hamse*, 18.

²⁵ "Sermo de Fgorma", *el-Kavlû fi's-Sûra*, 18.; ayrıca Kaya, a. g. e. s. 282

Dönüşüm, Artma, Azalma, Yer değiştirme yani bir yerden diğer bir yere nakil'dir²⁶. *Risâle fi'l-Hudûd*'ta da "bir nesnenin zât durumunun değişmesi"²⁷ olarak tanımladığı hareketi bir değişim olarak görür.

Kindî, *Kitâbu'l-Cevâhiri'l-Hamse*'de sırasıyla hareket çeşitleri hakkında değerlendirmelerde bulunur. Buna göre, nasıl ki insan sıcaklık ve soğukluktan ibaret olduğu gibi, Kevn/oluş ta cevherde olur. İnsanın toprak olmasında olduğu gibi, fesat/bozuluş da sadece cevherde olur. Artma ve azalma nicelikte olur. Bir cismin niceliğinin artması ve azalması şeklinde olur. 10 zira' olan bir cismin 9 zira' olması eksilme, 11 zira' olması artma hareketidir. Dönüşüm ise, cevherde olan niteliklerde olur. Beyaz bir şeyin siyaha, soğuk bir şeyin sığağa, tatlı bir şeyin acıya dönüşmesinde olduğu gibi bir dönüşüm hareketidir.²⁸

Yer değiştirme hareketi de ya dairesel ya da doğrusaldır. Bir cismin parçalarının ve merkezinin ya da bütünüün yer değiştirmesidir.

Feleklerin hareketini ise dairesel hareketlere örnek olarak verirken, doğrusal hareketi de su ve yeryüzünün ortaya doğru, hava ve ateşin de ortadan hareketini verir. Doğrusal hareketin yedi kısmı olduğunu söyleyerek bunları *sağ, sol, ön, arka, üst ve alt* olarak sınıflar ve bu hareketlerin keyfiyet açısından değişken olduğunu ilave eder.²⁹

Mekân

Kindî, *Risâle fi Hudûdi'l-Eşyâ ve'r-Rusûmihâ*'da mekânı şöylece tanımlar:

"Cismin sınırlarıdır. Bir görüşe göre, kuşatanla kuşatılanın son sınırlarının birleşmesinden ibarettir."³⁰

Kindî, *Kitâbu'l-Cevâhiri'l-Hamse*'de ise mekân konusunun kapalılığı yüzünden filozoflar arasında ihtilafı bir konu olduğunu dile getirir. Aristoteles'in mekan vardır ve apaçıktır görüşünü aktarır.³¹ Bu eserinde ayrıntılı olarak mekan konusundaki ihtilafı ayrıntılı olarak vermemesine rağmen *Risâle fi Hudûd/Tarifler* risalesinde bu konudaki farklı görüşleri şöylece sıralar:

- Mekânın olmadığını söyleyenler,
- Mekânın cisim olduğunu söyleyenler; Platon gibi.
- Mekânın varolup cisim olmadığını söyleyenler,³²

Kindî, boşluğu mekândan hareketle tanımlayarak, boşluğu kendisinde bir şeyin yer

²⁶ "Sermo de Motu", *el-Kavlû fi'l-Hareke*, 22.

²⁷ A.g. e., 59.

²⁸ Kindî, *el-Kitâbu'l-Cevâhiri'l-Hamse*'de, 24'te bu değerlendirmeyi yaparken, *el-Kitâb fi'l-İbâneti ani'l-İlleti'l-Kâribeti li'l-Kevnî ve'l-Fesâd* adlı risâlesinde de "beyaz tenli adamın renginin, yolculuk, hastalık veya daha başka sebeplerle değişmesi" örneğini verir. (95)

²⁹ Risâleyi Latince'den Arapça'ya çeviren Ebû Ride zaman zaman Latince metnin zorluklar içerdiğini belirterek parantez içinde eklemeler yapmaktadır. Bkz. *el-Kitâbu'l-Cevâhiri'l-Hamse*, 26.

³⁰ A.g. e., 60;

³¹ "Sermo de Loco", 28.

³² *Fi'l-Hudud*, s. 187

tutmadığı mekân olarak tavsif eder.

Kindî, mekânı cisim olarak görenlerin görüşünü değerlendirmeye tâbi tutar; mekân cisimse, cisim o zaman cisim kabul edendir. Cisim kabul eden ve edilendir. Ebediyete kadar da böyle olması yanlıştır. Kindî'ye göre mekân cisim olmayıp kuşatanla kuşatılanın karşılaşmasından ibarettir. En, uzunluk ve derinlikten oluşan heyûla cisim olarak adlandırılır. Derinlik olmaksızın, en ve uzunluğa sahip olan heyûla, yüzey olarak derinlik ve en olmaksızın uzunluğa sahip olursa hat olarak adlandırılır.

Kindî'ye göre mekân, en, uzunluk ve derinliği olan bir heyûla olmayıp derinliği olmaksızın uzunluğu ve eni olan bir heyûladır.³³ Bu özelliğiyle mekân, diğer mekân olmayan şeylerden ayrılır.

Zaman

Kindî, hareket konusundaki değerlendirmelerinden sonra beşinci cevher olarak gördüğü zaman meselesi üzerinde durur.³⁴

Kindî, mekân konusundaki görüşlerin farklılığı gibi, zaman konusunda da filozofların ihtilafı olduklarını, zamanı hareketten ibaret görenlerle hareket olarak görmeyen filozoflar olduklarını söyler.

Kindî, zamanı hareketten ibaret görenlerin yanlış görüşte olduklarını söyler.³⁵ Zaman, her şeyde bir yönden bulunur, hızlılık ve yavaşlık harekette bulunan iki şeydir ki, ancak zamanla bilinir. Yavaş ve yavaşlık denilen şey, uzun bir zamanda hareket eden şeydir. Hız ve hızlılık ise kısa bir zamanda hareket eden şeydir.³⁶

*"an'ın geçmişi geleceğe bağlayan bir şey olduğu söylenebilir. Ancak ikisi arasındaki an'ın sürekliliği yoktur. Çünkü biz onun varlığını düşünmeden önce o sona ermektedir. İşte bu an, zaman değildir. Fakat bir an ile diğer an arasındaki mesafe akılda tasarlanacak olursa, ikisinin arasında zamanın bulunduğunu varsayabiliriz. O halde bu, zamanın öncelik ve sonralıktan başka bir şey olmadığını delili sayılmalıdır."*³⁷

An, zamanın sınırındır, geçmiş ile gelecek arasında ortak bir sınırın adıdır. An, bir zaman değildir. Aklımızda bir andan diğerine düşünüldüğünde aralarında bir zamanın bulunduğu olur. Zaman adetten, sayıdan başka bir şey değildir.³⁸

Kindî, dilbilimcilere göre adedin münfasıl ve müttaşıl olarak ikiye ayrıldığını zamanın ayrıntı (münfasıl) değil, birleşik (müttaşıl) bir aded olduğunu da ifade eder. Ardından da müttaşıl olarak adlandırılan zamanı, geçmiş ile geleceği birbirine bağlayan varsayılan bir an olarak tanımlar.³⁹

³³ A. g. e., 30

³⁴ "Sermo de Tempore", 32.

³⁵ Bkz. Kindî, *er-Risâle fî Vahdâniyyeti İllâh ve Tenâhî Cirmi'l-Âlem*.

³⁶ *el-Kitâbu'l-Cevâhiri'l-Hamse*, 32.

³⁷ Kaya çevirisi, s. 285

³⁸ Ebu Ride neşri s, 34.

³⁹ Aynı eser, 34.

Kindî, zamanı, âlemin varoluş süreci olarak değerlendirmekle birlikte, zamanı cisim ve hareketten de bağımsız görmez. Ona göre zamanın hareketin sayısı olması hareketle özdeş olduğu anlamına gelmez. Zaman hareketin sayısının oluşturduğu bir süreçtir.⁴⁰

SONUÇ

Kindî'nin felsefeye dair yazdığı eserler, İslam Felsefesinin teşekkülünü belirlemiş kendinden sonra gelen Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd'e kaynaklık etmiştir. Meşşai İslam filozofları içinde en şanslı kişi kendinden önceki Kindî, Farabi, ve İbn Sina'nın felsefi birikimden yararlanması açısından İbn Rüşd olarak görülebileceği gibi, İslam Felsefesinin perdesini açması ve kendi birikimleri ve Yunan Felsefesinden doğrudan yararlanmaya gidişi ve onlar üzerinde değerlendirme yapması açısından da Kindî, en etkili ve yararlı İslam Filozofu olarak değerlendirilebilir.

Diğer Meşşai filozoflar Kindî'ye onun bıraktığı felsefi birikim, literatür için şükran borçlu olmuşlardır. Onun, İlk Felsefe Üzerine (*Kitab fi'l-Felsefeti'l Ula*) Tarifler Üzerine (*Risâle fi'l-Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmihâ*) adlı ve bir çok eseri kendinden sonraki filozofların sitemlerini kurmaları ve felsefeyi özümsemeleri açısından bir elifba niteliğini taşıyan kitaplar olarak görünmektedir. En eskide olmak, düşüncenin saflığını, akıcılık ve orijinalliğini niteleyen bir özellik olması açısından da Kindî daha çok referans kaynağı olmayı hak etmektedir. Kindî, düşüncesinde, nefis, fizik evrenle metafizik evrenin arasında bir konumda yer almaktadır. Böylece nefis, kendisinde letafet bulunmayan yoğun maddeden, yoğunluğun bulunmadığı maddesel olmayan, latif aleme geçiş sağlayabilmektedir.

Beş Cevher hakkında yaptığı değerlendirmelerden ortaya çıkmaktadır ki, heyûlânın tanımı yapılamaz ancak özellikleri ortaya konulabilir.

Heyûla suretsiz, suret de heyûladan bağımsız değildir. Madde, hareket ve zamanın varlıkları beraberdir. Mekan cisim değildir. Zaman hareketin sayısının oluşturduğu bir süreçtir. Kindî'nin bu açık ve saf belirlemeleri daha sonra İslam Filozoflarının eserlerinde tez ve antitezlerle değerlendirilmeye devam etmiştir.

Abstract

Al-Kindi and Five Substances

In the border of this article I deal with al Kindî's views on five substances. It is well known that al Kindî is being considered first representative of Islamic Philosophy. One of his book "*Kitâbu'l-Cevâhiri'l-Hamse*" as Abu Ride hinted did not exist and survived in Arabic language and above mentioned book from Latin translation translated to its first written Arabic text. Adventure of the book of "*Kitâbu-Cevâhiri'l-Hamse*" from this point very interesting. His views on substances will be examined on the base of this book and other books of al al Kindî. According to him, material, time and motion can not

⁴⁰ Bkz. Kindî, *er-Risâle fi Vahdâniyyeti İlâh ve Tenâhî Cirmi'l-Âlem*.

separated each other. Space is not material. And time is the process of number of the motion.

Keywords: al-Kindi, Substances, Motion, Time, Space, Matter, Islamic Philosophy.

KAYNAKÇA

- Alper, Ömer Mahir, *İslâm Felsefesinde Akıl-Vahiy, Felsefe-Din İlişkisi*, İstanbul 2000,
Allen, R. E., *Studies in Plato's Metaphysics*, London: Routledge, 1954
Aristoteles, *Kategoriye*, çevr. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul 1995
Aristoteles, *Metafizik*, Ahmet Arslan çevirisi, İstanbul 1996, I- II
Çapak, İbrahim, "Klasik Mantıkta Kategoriler Teorisi" *Felsefe Dünyası*, 40, Ankara 2004/2,
Fârâbî, Âra' Ehl el-Medîne el-Fâdıla, (neşr. Alber Nadir) Mısır ırz., Türkçe çeviri (Ahmet Arslan, *el-Medinetu'l-Fâdıla*, Ankara, 1991)
İbn Nedim, el-Fihrist, neşr. Gustaw Flügel, Beyrut, 1964.
İbn Cülcül, *Tabakâtu'l-Etibba ve'l-Hükema*, thk. Fuad Seyyid Beyrut 1985
İbn Sina *eş-Şifâ*, tahk. G. C. Anawati, Kahire, 1945.
Karadeniz, Osman, "Heyula" TDV. A. c 17. İstanbul 1998
Karlığa, Bekir, *İslâm Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004
Kaya, Mahmut, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983
Kaya Mahmut, *Kindi, Felsefi Risaleler*, İstanbul, 1994/2002
Kindi. *Rasâ'il al-Kindî al-Falsafiya (Philosophical Treatises of al-Kindî)*, ed: M. A. Abu Ridah, 2 vols in I, Cairo 1953,
Kutluer, İlhan, "Cevher" maddesi, TDV. İ.A., c. VII, İstanbul, 1993
Şulul Cevher, *Kindi Metafiziği*, İstanbul 2003
Witt, C.; *Substance and Essence in Aristotle*, Ithaca, N. Y., Cornell University Press, 1989
Tahir Yaren, *İbn Sina Mantığına Giriş*, Ankara 1999